

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

THE LEGAL PERSONALITY IN THE INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Ткаченко В.В., старший викладач кафедри
адміністративного та інформаційного права
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена дослідженню питань, що стосуються визначення поняття та особливостей правосуб'єктності суб'єктів міжнародного приватного права. Визначено, що достатньо широке коло суспільних відносин, що входять до предмету міжнародного приватного права, зумовлюють наявність в системі цих правовідносин різних суб'єктів відповідно. В ході висвітлення окремих аспектів дослідження, автором виділені особливості закріплення на нормативному рівні поняття правосуб'єктності зазначених суб'єктів, а також приділено увагу характеристиці колізійних норм, що визначають обрання відповідного правопорядку по відношенню до суб'єктів міжнародних приватноправових відносин. Проведено аналіз юридичної літератури та діючого законодавства та зроблено висновки щодо особливостей правосуб'єктності фізичних осіб, юридичних осіб та держави в міжнародному приватному праві. Автор зазначає, що питання правосуб'єктності у міжнародному приватному праві не можна кваліфікувати однозначно, оскільки враховуючи наявність колізійних норм, що визначають правовий статус окремих суб'єктів та наявності колізійного методу регулювання галузі, різняться підходи у визначенні правосуб'єктності фізичних осіб, юридичних осіб та держави. Кожній із перелічених осіб притаманні свої особливості в наділенні її правами та обов'язками з боку держави шляхом вибору відповідного правового режиму та закріплення його на нормативному рівні. Однак спільним все ж буде обрання такого правопорядку, з яким відповідна особа має найбільш тісний зв'язок та на підставі якого є можливість використати більш ефективні засоби щодо захисту суб'єктивних прав того чи іншого суб'єкта. В ході дослідження визначено, що в більшості випадків визначення правосуб'єктності в міжнародному приватному праві віддається перевага національним правовим режимам.

Ключові слова: правосуб'єктність, суб'єкти міжнародного приватного права, іноземний елемент, суб'єктивні права та обов'язки, правопорядок, колізійні норми.

The article is devoted to the study of issues related to the definition of the concept and features of legal personality of international private law. It is determined that a fairly wide range of public relations, which are the subject of international private law, determine the presence in the system of these legal relations of different subjects, respectively. In the course of covering certain aspects of the study, the author highlights the features of enshrining at the regulatory level the concept of the legal personality of these entities, as well as attention to the characteristics of conflict-of-laws rules governing the choice of law and order in relation to international private law. An analysis of the legal literature and the current legislation and conclusions on the peculiarities of the legal personality of individuals, legal entities and the state in international private law. The author notes that the issue of legal personality in international private law cannot be defined unambiguously, because given the existence of conflict-of-laws rules that determine the legal status of individual entities and the existence of a method of the applicable-law rule of regulating this kind of law, different approaches to determining legal personality of individuals, legal entities and states. Each of these persons has its own peculiarities in the endowment of its rights and responsibilities by the state by choosing the appropriate legal regime and enshrining it at the regulatory level. However, it will still be common to choose the rule of law with which the person has the closest connection and on the basis of which it is possible to use more effective means to protect the subjective rights of a subject. The study defined that in the most cases, the definition of legal personality in international private law prefers national legal regimes.

Key words: legal personality, subjects of international private law, foreign element, subjective rights and liabilities, rule of law, conflict-of-laws rules.

На сьогоднішній день досить широке коло питань, що стосуються визначення правового статусу особи в міжнародному приватному праві, набувають особливої актуальності в світлі глобалізаційних процесів. Уніфікація та гармонізація норм міжнародного приватного права відкривають можливість як теоретикам, так і практикам в галузі права визначити особливості поняття «правосуб'єктність» в міжнародному приватному праві та межі його застосування. Оскільки суб'єктний склад відносин достатньо широкий та кожен елемент цього складу потребує окремої уваги, вважаємо, що доцільно перш за все узагальнити поняття правосуб'єктності та охарактеризувати особливості її реалізації кожним із суб'єктів.

В юридичній літературі є достатньо прикладів досліджень у даній сфері. Так, зокрема, загальним питанням правосуб'єктності в міжнародному приватному праві присвячені роботи таких вчених як А.С. Довгерт, А.В. Смітюх, Е.М. Грамацький. Окремі питання правосуб'єктності представлені роботами Н.Ю. Єрпильової, О.Г.Белькової, В.Л. Чубарева та ін.

Але залишаються недостатньо розробленими в означеній сфері питання узагальнення властивостей поняття правосуб'єктності в міжнародному приватному праві. Власне метою статті є дослідження зазначених властивостей за категоріями суб'єктів та їх узагальнення шляхом аналізу юридичної літератури та норм законодавства і міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Сучасна доктрина міжнародного приватного права визначає особливими властивостями суспільних відносин, які складають предмет міжнародного приватного права, приватноправовий та міжнародний характер таких відносин. Лише в сукупності отримавши такі властивості певні відносини можуть бути віднесені до його предмету.

Достатньо широке коло суспільних відносин, що входять до предмету міжнародного приватного права, зумовлюють наявність в системі цих правовідносин різних суб'єктів відповідно.

Виходячи з аналізу пункту 1 частини 1 статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» основними суб'єктами міжнародного приватного права є фізичні та юридичні особи, оскільки відповідно до положень цієї норми, приватноправові відносини – це відносини, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи. Пункт 2 статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини та може проявлятися в одній чи в кількох таких формах: 1) хоча б один учасник правовідносин є іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою (іноземний суб'єкт); 2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави (іноземний об'єкт); 3) юридичний факт впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав чи

має місце на території іноземної держави (іноземний юридичний факт). Стаття 30 зазначеного Закону регламентує участь держави та юридичних осіб публічного права у відносинах, що є предметом міжнародного приватного права.

Поняття «іноземний елемент» було введено до науки та галузі міжнародного приватного права М. І. Бруном: «... поряд із тими правовідносинами, які всіма своїми елементами прив'язані до території одного правопорядку, існує безліч інших, які окремими своїми елементами одночасно стикаються з правопорядками кількох територій: суб'єкт права може бути іноземець, об'єкт права може перебувати за кордоном, суб'єктивне право виникло на одній території, його здійснення може вимагатися на іншій» [2, с. 7].

В юридичній літературі існують різні позиції щодо виділення суб'єктів міжнародного приватного права та їх правового статусу. Так, С. Г. Кузьменко визначає, що суб'єкти міжнародного приватного права розглядаються як учасники цивільних правовідносин, що ускладнені іноземним елементом. З урахуванням цієї специфіки до суб'єктів міжнародного приватного права належать: 1) фізичні особи; 2) юридичні особи; 3) держави [3, с. 39].

Н. Ю. Єрпильова також виділяє три категорії суб'єктів міжнародного приватного права: держави, фізичні та юридичні особи. Суб'єктами міжнародного приватного права, на її думку, виступають суб'єкти різної юридичної природи – це і суб'єкти міжнародного публічного права (держави, міжнародні міждержавні організації) та суб'єкти національного права (фізичні та юридичні особи). Слід враховувати, що один і той самий суб'єкт міжнародного приватного права може стати учасником як міжнародно-правових відносин, так і національно-правових [4, с. 127, 180, 231].

М. М. Богуславський виділяє фізичних та юридичних осіб як суб'єктів міжнародного приватного права наділяючи їх окремими властивостями, відносячи до фізичних осіб всіх учасників відповідних правовідносин незалежно від їх громадянства (громадяни, іноземці та особи без громадянства) [5, с. 142] та юридичних осіб, враховуючи, що у їх відношенні застосовується особистий закон або закон особистого статусу юридичної особи (*lex societatis*). Таким законом слід вважати право, що регулює основні питання правового статусу юридичної особи як суб'єкта міжнародного приватного права [5, с. 170].

Отже, узагальнюючи вище викладене, слід виділити наступних суб'єктів міжнародного приватного права, правосуб'єктність доцільно розглянути нижче: держави, фізичні особи, юридичні особи.

Юридичні особи є головними операторами міжнародних економічних відносин, тому питання про межі їх правосуб'єктності завжди цікавило міжнародне приватне право. Справа в тому, що встановленням цієї правосуб'єктності зумовлюється вирішення значної кількості важливих (так званих статутних) питань, найбільш поширеними серед яких є: чи дане угруповання є юридичною особою, чи, навпаки, це лише сукупність певної кількості фізичних осіб; у який спосіб відповідна юридична особа повинна виникати, реорганізуватись або припиняти своє існування (у останньому випадку — якою має бути доля ліквідаційного залишку); якою є її організаційно-правова структура; для якого виду діяльності ця особа створена; яким є механізм прийняття рішень органами цієї юридичної особи; яким є правове становище представництв та філій даної юридичної особи [6, с. 104]. Зазвичай прийнято вважати, що правосуб'єктність юридичної особи визначається за правопорядком держави, з яким ця особа пов'язана фактом свого виникнення. Реальний зв'язок юридичної особи з відповідним правопорядком стає головним критерієм визначення національності юридичних осіб. Правове становище (статус) юридичної особи теоретично може визначитись різними правопорядками: тим, з яким цей статус пов'язаний генетично, тобто правопо-

рядком, в межах якого відповідна юридична особа виникла; тим, у межах якого дана юридична особа фактично здійснює свою підприємницьку діяльність [6, с. 105].

Правосуб'єктність особи за загальним правилом включає поняття правоздатності та дієздатності. Набуття цих двох характеристик юридичною особою відбувається з моменту її державної реєстрації відповідно до діючого законодавства України.

У статті 26 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначено, що цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи визначається особистим законом юридичної особи. Статтею 25 цього ж Закону деталізовано поняття особистого закону юридичної особи. Особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи. Для цілей цього Закону місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави. За відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, у якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи. Вважаємо, що саме у цих статтях закріплено окреслений вище критерій визначення правового статусу юридичної особи - правопорядок, в межах якого відповідна юридична особа виникла.

Щодо критерію «правопорядок, у межах якого дана юридична особа фактично здійснює свою підприємницьку діяльність», то його законодавець визначив у статті 29 Закону України «Про міжнародне приватне право»: підприємницька та інша діяльність іноземних юридичних осіб в Україні регулюється законодавством України щодо юридичних осіб України, якщо інше не встановлено законом.

У міжнародному приватному праві існують випадки, коли одна юридична особа, наприклад - транснаціональна корпорація створює дочірні підприємства, які функціонують в межах різних правопорядків, отримуючи в них статус юридичних осіб. Будучи юридично самостійними, такі юридичні особи фактично керуються материнською компанією. Але в даному випадку виникає питання щодо визначення критерію правового статусу таких осіб. Найдоцільнішим критерієм, на думку окремих вчених, в даному випадку буде критерій «приналежності капіталу», що фактично визначає зв'язок впливу материнської компанії на дочірні підприємства та відповідно правопорядку материнської компанії [7, с. 419].

Що стосується правового статусу фізичних осіб, то для його визначення в міжнародному приватному праві використовуються наступні критерії колізійних прив'язок: критерій національності та критерій проживання (перебування).

На думку Н. Морун та Д. С. Демчук, критерій громадянства охоплює різні групи інтересів: в першу чергу, конкретних людей і, в другу чергу, держави. Дозволяючи використовувати для визначення право- і дієздатності принцип країни громадянства, цей критерій дозволяє поважати культурну ідентифікацію осіб. Під час культурних і національних претензій, цей критерій дозволяє їх враховувати найкращим чином. Полегшуючи застосування іноземного права, він, крім того, дозволяє зменшити ризик позитивних конфліктів, обмежуючи їх випадками одночасної наявності декількох громадянств і/або випадками застосування інших критеріїв. Щодо наслідків для держави, то як зазначають дослідники, історично склалося, що критерій громадянства продиктований прагненням зміцнення держави. Громадянство, будучи ознакою приналежності населення до держави, мало серйозний політичний значення. Індивід розглядався та аналізувався тут як складова сили нації: сила держави вимірювалася кількістю індивідів, що її формували. Держава, таким чином, зобов'язувалася захищати і забезпечувати безпеку останніх бажуючи «зберегти під контролем всі свої національності». У той же

час причини, які підштовхують до підтримки критерію громадянства для застосування даного типу прив'язок при визначенні правоздатності та дієздатності фізичних осіб, сильно змінилися: в основному вони спрямовані на «структурування ідентифікації фізичної особи з огляду на певні труднощі на міжнародному рівні». Громадянство тут розглядається як фактор, що володіє достатньою часткою стабільності в постійно мінливому світі. Якщо раніше на перший план висувався захист індивідом держави, то тепер в основу кладеться, скоріше, обов'язок держави захищати індивіда шляхом надання йому стабільності в області встановлення та захисту його особистого статусу. Проте, дана позиція, що стосується турботи про стабільність на підставі громадянства індивіда, захищається не всіма державами; деякі з них вважають за краще застосовувати принцип місця проживання (доміцилія). Розриваючи позицію поваги до особистої культури індивіда, критерій місця проживання передбачає, навпаки, асиміляцію людини з тим, що соціологи називають його сферою інтеграції. Цей критерій, таким чином, стає особливо потрібним при наявності великих міграційних потоків. Прирівнюючи певною мірою іноземця до осіб, які мають громадянство, даний критерій встановлення колізійної норми для визначення право- і дієздатності має на меті в кінцевому підсумку асиміляцію перших. Держава, таким чином, шукає можливість «реалізувати свій суверенітет щодо всіх, хто проживає на її території» [8, с. 803-804].

Слід зазначити, що українське законодавство також містить посилання на зазначені вище критерії. Стаття 16 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю. Особистим законом особи без громадянства вважається право держави, у якій ця особа має місце проживання, а за його відсутності - місце перебування. Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування. Вважається, що якщо недієздатна особа змінила місце свого проживання без згоди свого законного представника, то така зміна не спричиняє зміну особистого закону такої особи.

На думку О.Г. Белькової, норми міжнародного приватного права не призначені для всебічного регулювання суспільних відносин за участю фізичних осіб, осіб без громадянства, біженців. Ці норми визначають загальні принципи правового регулювання цивільної правосуб'єктності таких осіб. До міжнародного приватного права слід віднести лише норми, що визначають поняття такої правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності) іноземців, їх майнові, сімейні, трудові, авторські права та права винахідника, а також колізійні норми, що визначають порядок правозастосування у питаннях початку та припинення правоздатності та дієздатності таких осіб. Щодо змісту та обсягу правосуб'єктності – питання залишається дискусійним [9, с. 85].

Закріплення у законодавстві національного режиму правосуб'єктності іноземців має безумовний характер, тобто цей режим надається у конкретних випадках та без вимоги взаємності.

Розглядаючи правосуб'єктність держави в міжнародному приватному праві, потрібно зазначити, що законодавство різних країн по різному визначає можливість участі такого суб'єкта у міжнародних приватноправових відносинах, але загальним підходом до правосуб'єктності держави у таких відносинах є концепція імунітету держави.

Поняття імунітету держави, нарижним каменем якого виступає основоположний принцип міжнародного права – принцип суверенної рівності держав, виражений латинською формулою *par in parem non habet imperium et jurisdictionem* (рівний над рівним не має влади та юрисдикції), базується на трьох важливих постулатах: 1. Імунітет іноземної держави, існуючий в міжнародному приватному праві, тобто в приватноправових відносинах, ускладнених іноземним елементом, відрізняється від імунітету держави від пред'явлення до неї позовів у її власних судах. Визначення параметрів останнього входить виключно до компетенції кожної держави і закріплюється в її внутрішньому законодавстві; 2. Імунітет іноземної держави відрізняється від імунітету міжнародних організацій, незважаючи на те що в їх основі лежать одні й ті ж принципи; 3. Імунітет іноземної держави відрізняється від дипломатичного імунітету, під яким слід розуміти привілеї і імунітети дипломатичних представництв [4, с. 128-129].

І.С. Ніколаєв у своєму дослідженні визначає правосуб'єктність держави Україна в міжнародному приватному праві – як цільову (спрямовану на задоволення загальнодержавних та суспільно значущих потреб) соціально-правову передумову можливості (здатності) її участі в цивільно-правових відносинах з іноземним елементом, основу якої складає державний суверенітет, а зміст – правоздатність та дієздатність. А держава Україна як суб'єкт міжнародного приватного права – це наділена цільовою правосуб'єктністю політична організація суспільства, яка за допомогою органів виконавчої влади, а також інших її представників, з метою задоволення суспільних потреб та реалізації загальнодержавних задач, вступає від свого імені в міжнародні приватноправові відносини [10, с. 9].

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене та з метою узагальнення поняття, що становлять наш науковий інтерес, вважаємо за необхідне звернути увагу на наступне. Питання правосуб'єктності у міжнародному приватному праві не можна кваліфікувати однозначно, оскільки враховуючи наявність колізійних норм, що визначають правовий статус окремих суб'єктів та наявності колізійного методу регулювання галузі, різняться підходи у визначенні елементів правосуб'єктності фізичних осіб, юридичних та держави. Кожній із перелічених осіб притаманні свої особливості в наділенні її правами та обов'язками збоку держави шляхом вибору відповідного правового режиму та закріплення його на нормативному рівні. Це зумовлюється власне як фізичною, так і правовою сутністю статусу цих суб'єктів. Однак спільним все ж буде обрання такого правопорядку, з яким відповідна особа має найбільш тісний зв'язок та на підставі якого є можливості використати більш ефективні засоби щодо захисту суб'єктивних прав того чи іншого суб'єкта. Звичайно, держава зацікавлена у застосуванні національного права при визначенні правосуб'єктності, прикладом може слугувати також законодавство України, як ми з'ясували у нашому дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>
2. Брун М. И. Введение в международное частное право. *Петроград*, Тип. В. Ф. Киришаума, 1915. 79 с.
3. Міжнародне приватне право: навч. посіб. за ред. С. Г. Кузьменка. *Київ*, Центр учбової літератури, 2010. – 316 с.
4. Ерпылева Н. Ю. Международное частное право: учебник для вузов. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». *Москва*, Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. 655 с.
5. Богуславский М.М. Международное частное право: учебник. *Москва*, Норма, 2018. - 672 с.

6. Чубарев В. Л. Статус юридичної особи у міжнародному приватному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3. С. 104-110.
7. Манукян М. А. Правосубъектность транснациональных корпораций (ТНК) в международном частном праве. *Актуальные проблемы российского права*. 2008. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravosubektnost-transnatsionalnyh-korporatsiy-tnk-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave>
8. Н. Морун, Д.С. Демчук Правосубъектность физических лиц в международном контексте на примере российского и французского законодательства. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 5. С. 802-812 URL: https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=27479
9. Белькова Е.Г. О правоспособности физических лиц в международном частном праве. *Известия БГУ*. 2002. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-pravospobnosti-fizicheskikh-lits-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave>
10. Ніколаєв І.С. Держава Україна як суб'єкт міжнародного приватного права: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Харків, 2006. — 20 с.